

MOLNÁR DÁVID

MUNKÁSMOZGALMI IRÁNYZATOK ÉS AZ IPAROSTANONCOKKTATÁS KÉRDÉSE EGERBEN A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Bevezető

A 19. század folyamán Magyarországon lezajló modernizáció egyik fontos hozománya volt az alfabetizáció elterjedése a lakosság körében. A lassú folyamatot felgyorsították a különböző közoktatást érintő reformok, melyeknek köszönhetően a századfordulóra a magyar népesség közel kétharmada tudott írni és olvasni.¹ A népiskolai rendszer létrejöttének következtében az e képességet elsajátítók jelentős része első generációs írni-olvasni tudó volt, társadalmi helyzetét tekintve pedig paraszt vagy munkás származású. Mindezek következtében az alsóbb néprétegek számára is lehetővé vált az információs csatornába való bekapcsolódás. A modern állami adminisztráció lakosságot érintő vonatkozásai mellett a tágabb értelemben vett közügyek is értelmezhetővé váltak a paraszt- és munkásemberek számára. Az olvasás a mindennapi életben való boldogulás mellett azonban passzió, a szabadidő eltöltésének egy lehetséges módját is jelentette. Az újságok, brossúrák, könyvek és pamfletok a sok esetben zárt társadalmi struktúrákba rekedt embereknek jelentettek intellektuális kikapcsolódást.

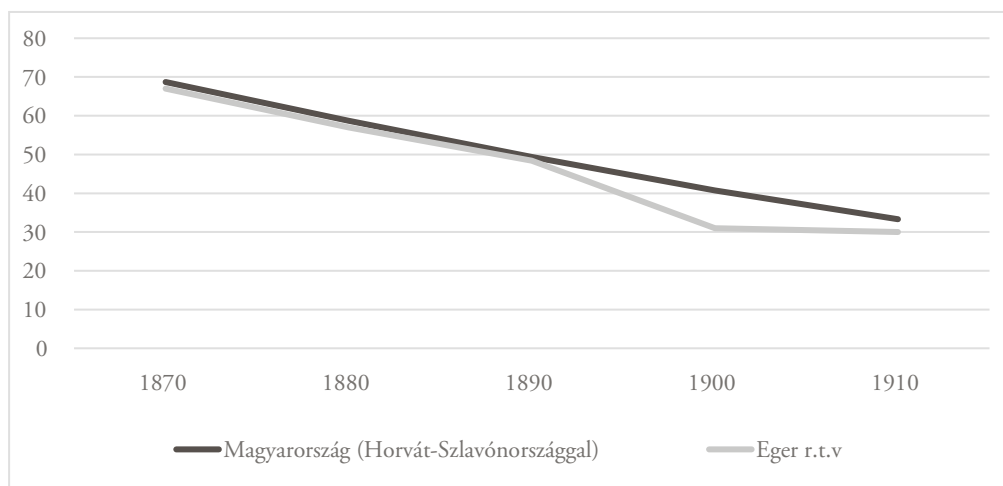
Egerben az országos tendenciákhoz hasonlóan zajlott az alfabetizáció terjedése, leszámítva az 1890 utáni időszakot, amikor jelentős zuhanás volt tapasztalható az írástudatlanok számarányában. (1. ábra)

Ezzel szinte párhuzamosan zajlott az ipari és agrármunkából élők gazdasági és politikai mozgalmainak hazai megjelenése. A kialakuló piacgazdaság okozta társadalmi egyenlőtlenségek antikapitalista és szocialista, míg a liberális kormányzat szekuláris politikája vallási alapon szerveződő munkásmozgalmak lokális kialakulását is eredményezte.² A gazdasági modernizációban lemaradt, ugyanakkor szilárd katolikus központnak megmaradt Eger

¹ Dobszay, 2003. 155.

² A „munkásmozgalom” kifejezéshez kapcsolódóan szilárdan tartja magát az államszocializmus időszakában kialakult képzettársítás, mely szerint a 19. század derekától megjelenő és ipari munkások soraiban szerveződő mozgalmak elsősorban a gyáripari proletariátus tagjait foglalták magukba, a szakmai szervezetekben vagy pártokban megnyilvánuló érdekképviseletüket pedig csakis radikális baloldali csoportok láthatták el.

városában a munkásmozgalom baloldali materialista és konzervatív vallásos irányzata egyaránt megtalálható volt. A két tábor viszonyát konstans vetélkedés és a másik lejáratására tett folyamatos erőfeszítés jellemezte az első világháború előtt, mely a sajtóban és pamfletirodalomban tetten érhető polémián túl konkrét konfliktusokban is megmutatkozott. A keresztényszocialisták és szociáldemokraták közötti elvi szembenállás egyik leghangsúlyosabb pontja az oktatás volt. Míg a keresztényszocialisták a felforgató eszméktől való védelem zálogát látták a felekezeti oktatásban, addig a baloldalon a szociális problémák eredőjeként jelent meg a klerikális nevelés és oktatás.

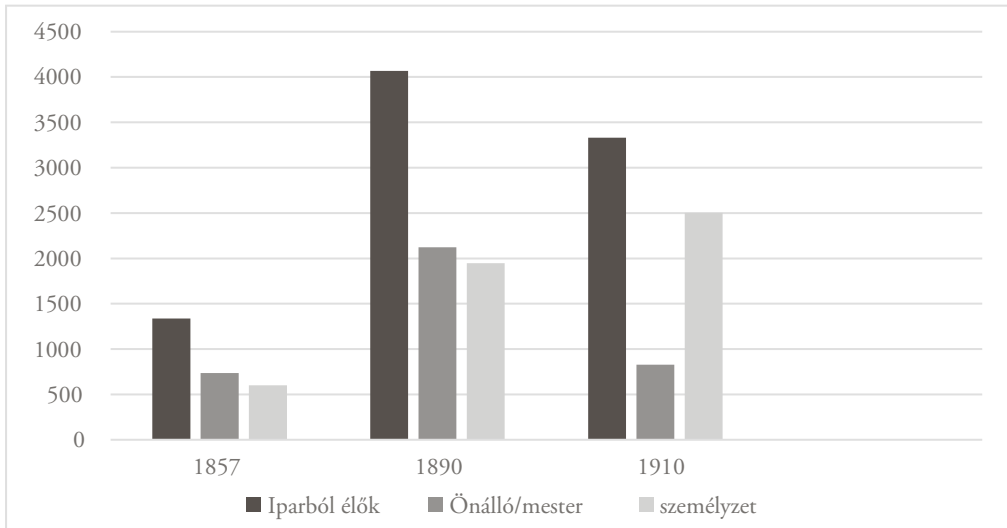
1. ábra: Az analfabéták arányának csökkenése Egerben 1860 és 1910 között az országos adatokhoz viszonyítva³

Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az egri iparostársadalomban túlnyomórészt a kis- és kézműiparban tevékenykedők voltak jelen. A kiegyezést követő időszakban soraikban lezajló nemzedékváltás ráadásul teljesen felborította a céhes keretek közé rekedt, kissé elavult helyi kézműiparon belüli munkamegosztást, aminek következtében a segédszemélyzet száma a 19. század végére meghaladta az önálló iparüzési engedéllyel rendelkező iparosok számát. (2. ábra)⁴ Bár az egri műhelyek és kisebb üzemek termelési volumene hanyatló tendenciát mutatott, az egri mezőgazdasággal szinte egyenlő szőlőtermelést lefejező és az 1880-as években több hullámban pusztító filoxéra folytán az addig agráriumban tevékenykedő családok számára a társadalmi mobilizáció egyik lehetséges és kézenfekvő

³ A pontos adatokhoz lásd a dualizmus kori népszámlálási statisztikákat: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok/. 2023. 04. 08-i megtekintés. Kifejezetten a városra utaló adatok 1881-ben, 1900-ban és 1910-ben lettek közzétéve.

⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok/. 2023. 04. 08-i megtekintés.

módját jelentette, ha gyermekeiket valamely helyi mesterhez adták tanoncnak, ahol szállás és étkeztetés mellett a későbbi boldogulásukhoz szükséges szakmát is elsajátíthatták.

2. ábra: Az iparból élők számának változása és differenciálódása Egerben a 19. század második felében

Az egri fiatal iparostanoncok hétköznapijaira vonatkozó források szerint oktatásuk korántsem volt problémamentes. Több helyen kiemelik, hogy a szakmai ismeretek elsajátítása csak sokadlagos fontosságú volt, míg a tanoncokat előszeretettel kötelezték inkább egyéb háztartási teendők elvégzésére. A fiatal tanoncok közül többen így a csavargást választották inkább a város utcáin. A kallódó fiatalok oktatásának és nevelésének kérdése a világi és egyházi elit számára is fontossá vált. A köznapi nyelvben csak „tanonckérdés-ként” szereplő problémahalmaz megoldását az is indokolta továbbá, hogy a társadalmi és gazdasági berendezkedésre kritikusan tekintő eszmék is egyre inkább szárnyra kaptak, melyeknek gyakorlati következményeitől a helyi elitek is tartottak.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy – ha csak vázlatos jelleggel is – bemutassam a fiatal iparostanoncok tanításának és nevelésének stratégiáit Egerben a 19. század derekától az első világháború kitöréséig. A konkrét események és a munkásmozgalmi irányzatok oktatással (is) kapcsolatos ideológiai szembenállásának ismertetésével reményeim szerint egy ez idáig kevésbé ismert történeti jelenség egy szeletét sikerül bemutatnom, mellyel az 1945 utáni államszocialista korszak politikájának egyházellenessége is szélesebb történeti kontextusba ágyazhatóvá és így jobban megérthetővé válik.

Az iparos szakképzés szervezeti keretei Egerben

Eger az államalapítást követően, Szent István király egyházszervező munkája nyomán lett püspöki székhely, majd 1804-ben érseki rangra emelkedett. A 19. század folyamán megkezdődött a városfallal körülvett belváros és az azt körülvevő hóstyák összeolvadása.⁵ A város közigazgatási területének gyors bővülésével szemben azonban a lakosságszám lassú növekedése volt tapasztalható, míg a század elején Egerhez hasonló kondíciókkal bíró városok lakosságszáma többszörösére nőtt.⁶ A város vezetését és a földesúri jogokat az egri érsek gyakorolta, ugyanakkor bizonyos kérdésekben önállósága volt a helyi önkormányzatnak és a nagy múltra visszatekintő céheknek is. Többek között az oktatás tekintetében több példa hozható fel a világi és egyházi elit együttműködésére.⁷

Egerben, csakúgy, mint máshol, a céhbe szerződött inasok a középkortól kezdve mestereiknél tanulták szakmájuk gyakorlati fogásait, azonban elméleti és műveltségi ismeretekhez nem vagy csak más forrásból juthattak. A 19. századra égető problémává vált, hogy míg a második ipari forradalom nagy találmányai (gőzgép, gőzhajó, gőzmozdony, távírógép, esztergagép stb.) Magyarországon is egyre jobban elterjedtek, addig a hazai szakoktatás nem tudta tartani a lépést a technológiai fejlődéssel. A gazdasági modernizáció és az államilag koordinált szakoktatás kialakulása a társadalmi átrétegződéssel is egybeesett. Ezekben az évtizedekben szakadt ki a családi gazdaságokból a nagymértékben hasznosított gyermekmunka, és így vált a városi társadalom jellegzetes figurájává egészen a két világháború közötti időszakig *„a kisiparosok, kiskereskedők műhelyeiben és boltjaiban szakmát tanuló és segédmunkát végző, illetve e kistulajdonosok háztartásában élő, azok háztartási munkamegosztásába beilleszkedő tanonc”*. (Nagy P. T., 2000: 79)⁸

Ennek a főként még gyermekekből álló és egyre duzzadó társadalmi csoportnak a sorsa a városi közvéleményt is egyre jobban foglalkoztatta. Az atyai neveléstől elszakadt, de sok esetben mestereik házában is mostohán kezelt fiatalok csoportjellemzőit ma már nehéz pontosan meghatározni, azonban az egri szociáldemokrata mozgalomban a századfordulót követően aktívan ténykedő és a tanoncsorsot maga is átélő nyomdász, Kelemen Bertalan érzékletes leírását adja ennek az időszaknak. Szerinte a hanyatló kézműipar ellenére *„a szülők vágya volt, hogy valamely mesterhez adják a fiút inasnak, hogy iparos, tehát jobb sorban élő ember legyen belőle. És ha ez sikerült (...) tíz éves korában legalább élelemre, ruhára nem volt gond többé. A helyi iparomesterek éltek is ezzel a lehetőséggel. Szinte fölös számmal tartottak tanoncokat*

⁵Nemes, 2007. 18–21.

⁶Többek között Kassa lakosságszáma 1825 és 1900 között megháromszorozódott, Miskolc pedig duplájára nőtt. Demeter, 2004. 181.

⁷Nemes, 2001. 129–131.

⁸Illetve. Nagy P. T., 2003. 307–316.

4-5 éves szerződéssel. Íratlan törvény értelmében felhasználták őket minden házi-, kerti- és egyéb munkákra. A mesterség némi elsajátítására csak az utolsó év jutott (...).” (Kelemen, 1947a)⁹

Az iparos segédszemélyzet megfelelő taníttatásának kérdése időről időre előkerült Egerben. Eszterházy Károly alig egy évtizedes kísérlete után Pyrker János érsek 1827-ben kezdeményezte a helyi kézműipari termelésbe bekapcsolódó inasok és legények képzésére szolgáló rajziskola alapítását, melynek finansziális hátterét a város által létesített, de helyiek adományaiból álló iskolaalap biztosította.¹⁰ Ebből az alapból finanszírozták Joó János rajz-tanár bérét, ugyanakkor az iskola elhelyezését és annak felszereléseit az érsek biztosította.¹¹ A céhmesterek ellenállása miatt a városi tanács 1830-ban határozatot hozott, mely szerint a mesterek inasait minden kifogás nélkül kötelesek az iskolába járatni.¹² Ez azonban nem tartotta vissza az egri üveges-, asztalos- és lakatosmestereket, akik 1834-ben nyilvánították ki a városi magisztrátus előtt, hogy nem hajlandók ingyenes munkával hozzájárulni az iskola jobb felszereléséhez.¹³ Később, 1843-ban a város tanácsa fordult Pyrker érsekhez azzal a kéréssel, hogy támogassa egy vasárnapi iskola létesítését, hogy a mesterlegények és az inasok ünnep- és vasárnapokon a legszükségesebb tudományokat tanulhassák. Az érsek javaslatára a vasárnapi iskola a rajziskolával együtt került elhelyezésre a helyi „Kacsa” nevű kocsmá átalakított épületében, azonban működését csak 1846-ban kezdte meg.¹⁴ Az iparos segédszemélyzet taníttatása iránt szkeptikus mesterekre a későbbiekben is próbáltak hatni mind az egyházi, mind a világi előljárók. Az iparos ifjúság összefogásában fontos szerepet betöltő Zsendovics József kanonok 1872-ben, Tavassy Antal polgármester pedig 1873-ban levélben próbálta meggyőzni az egri bodnárcehet, hogy inasait a vasárnapi iskolába

⁹ Kelemen ezt követően rátér a tanoncok és mestereik mindennapjaira. Leírása szerint Egerben a mesterek „legtöbbjének meg volt már a »mester« címhez tekintélyt adó ház, szőlő, pince. A segédek, inasok a mesternél étkeztek és laktak (...) A koszt kielégítő, bőséges volt, mert annak csökkentése a mesterné hírének rovására ment. (...) Kiscsaládú iparosoknál a hátsó szoba jutott a segédek, a műhely az inasok részére. De a legtöbbjénél bőségesen volt gyermek s így a segédek is a műhelyben aludtak. (...) Télen ötkor, nyáron négykor talpra, hogy az inasok rendbehozzák a »vackot«. (...) Utána munka, 8 órakor »früstük«, megint munka. Harangszó után ebéd, utána ismét munka este 8 óráig, ekkor vacsora. Ha sok megrendelés volt, 10-11 óráig illendőség volt újra munkához látni. (...) Lehetett énekelni, rágyujtani, viccelődni, hogy hamarabb teljék az idő.” A műhelyek vezetőivel kapcsolatban meglepően együttérző állásponton volt, hiszen szerinte „még a túl hosszú munkaidő sem a mesterek kapzsiságán múlt. Egyszerűen: így volt szokásban. Meg azután mit csinált volna az a segéd? (...) Kimegy a városba? De ahhoz elő kell keresni a ládából a jobb inget, ruhát, cipőt. Meg is kell jobban mosakodni. Mire ezt elvégezné, már késő. Hová is menne? A kocsmába? Hisz ott hétköznapi nincs barát, pajtás. Csak a polgárok vannak. De meg fáradt is. Lefeküdne, de (...) nem jönne álom a szemére. Csak gondolkozna. »És ez a bökkenő...« Eszébe jutna a nyirkos szalmazsák, a sok bolha és egyéb hiábavalóság. Keserűséggel szívében aludna el. (...)” (Uo.).

¹⁰ HU-MNL-HVL-V-1/b/350. B. CLXXXII. 132.

¹¹ Uo., illetve Sugár, 1987. 104–106., ill. 139–140.

¹² HU-MNL-HVL-V-1/a/97. 1830. 1814. sz.

¹³ Uo., ill. HU-MNL-HVL-V-1/b/399. 1834:1031.

¹⁴ Sugár, 1987. 106., 139.

járassák.¹⁵ A város polgármestere egyébként olyannyira szívén viselte a tanoncoktatás kérdését, hogy az iskolába való beiratkozás, valamint az iskolát végző tanoncok vizsgáinak helyszínéül még 1883-ban is a városháza szolgált.¹⁶

A kiegyezést követően egyébként a hazai oktatás teljes egésze gyökeres változáson ment keresztül. Az első lépést a központosított tanoncoktatás felé az Eötvös József-féle 1868. évi népiskolai törvény tette meg. A törvény tankötelezettséget írt elő, és kötelezte a szülőket és törvényes gyámokat, valamint „*azokat is, kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak*”, hogy a 6 és 12 éves kor közötti gyermekeket elemi iskolába járassák. A háznál tanuló növendékek a törvény értelmében évente vizsgázni voltak kötelesek „*valamely megfelelő nyilvános tanintézet illető tanítói előtt*”.¹⁷ A négy évvel később meghozott 1872. évi VIII. törvénycikk megszüntette a több száz éve fennálló, azonban a 19. század során folyamatosan befolyását veszítő céheket. Mivel azonban a tanoncoktatás ez idáig a céhek belső hatáskörébe tartozott, így annak új, törvényi szabályozására volt szükség.¹⁸ Ennek értelmében az iparos csak 12 éven felülieket alkalmazhatott tanoncként, amennyiben a tanonc fiatalabb volt, úgy iparhatósági engedélyt kellett a mesternek szerezni és a gyermeket 12 éves koráig elemi iskolába járattatni. A törvény továbbá minden munkaadónak előírta, „*hogy tanoncját, ha írni, olvasni és számolni nem tud, ezeknek megtanulására, különben pedig az ismétlési, esti, vasárnapi, illetőleg ipariskolába járásra szorítani*” köteles.¹⁹ Az alábbi törvényi előírásoknak a város a Pyrker-féle rajz- és vasárnapi iskolával tudott eleget tenni, ugyanakkor a mesterek gyakori ellenállása miatt a törvény betartatása és a helyi ipari segédszemélyzet oktatása, valamint szakképzése nem lehetett zökkenőmentes.

Ráadásul a vasárnapi iskolák által közvetített ismeretanyag egyre kevésbé volt alkalmas az azt elvégző tanoncok számára. A feltartóztathatatlan technikai fejlődés, valamint az alfabetizáció és más korszerű ismeretek elsajátítása egyre inkább elengedhetlenné vált a mindennapokban. Ennek az igénynek a kielégítése céljából a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1883 augusztusában rendeletet tett közzé az alapfokú ipariskolák felállításáról és az azokban alkalmazott tantervről.²⁰ A városok számára csak az 1884. évi 17. törvénycikk tette kötelezővé az ilyen típusú oktatási intézmények felállítását, azonban Heves

¹⁵ HU-MNL-HVL- IX-1./2. G. 36. Zsendovics József egri kanonok levele a bodnárcehnek, hogy az inasok vasárnapi iskolába járjanak. (1872. szeptember 23.); IX-1./2. G. 38. Tavassy Antal egri polgármester levele a bodnár ipartársulatnak az inasok kötelező vasárnapi iskolába járása ügyében. (1873. november 12.)

¹⁶ Hírfűzér. Felhívás! (1883. 02. 08.) *Eger*, 53.

¹⁷ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

¹⁸ Az évente megválasztott főcehmester mellett az atyamester, más néven a céhapa ellenőrizte a segédek és az inasok képzését, munkáját. A bejárómester pedig a munkakörülményeiket, szakmai fejlődésüket és a magánéletüket figyelte, segítette. Paládi-Kovács, 2000. 342–344.

¹⁹ 1872. évi VIII. törvénycikk, az ipartörvény.

²⁰ Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945 1883. évi rendeletek 142. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 26,130.szám alatt valamennyi törvényhatóság közigazgatási bizottságához intézett körrendelete, az iparos tanulók iskoláztatása ügyében.

Vármegye Közigazgatási Bizottsága már a VKM rendeletét követően utasította a várost a tanonciskola felállítására, melyet az egri városi képviselőtestület szeptember 3-ai ülésén megszavazott, az iskola megnyitásához szükséges előkészületek megtételére pedig külön bizottságot választott. A szűkös anyagi keretek okozta nehézségek után a tanonciskola 1883 szeptemberében nyitott meg az úgynevezett belvárosi iskola épületében. A két előkészítő, két első és egy második osztályba összesen 353 tanonc járt, akiket 9 tanító tanított. Az intézmény igazgatója Derszib Rudolf lett, a tanári karban pedig helyet kaptak Stankoczy Hugó és Szvidrony Bonifác hitoktatók is. A következő években a tanulói létszám 400 fő körül stagnált, az 1888–1889-es tanévben pedig megszervezték az első harmadikos osztályt is.²¹

Az 1890-es évek első felében, az Egerben is nagy felzúdulást okozó egyházpolitikai küzdelmek közepette a tanonciskola vezetését Luga László, Samassa érsek egyik bizalmasa és a helyi egyházi sajtó egyik legfőbb alakja vette át. Luga szerkesztette 1870 és 1893 között az Egri Népújság című hetilapot, melynek megszűnése után új lapja, az Egri Híradó cikkezett a tanonciskolával kapcsolatos legfontosabb hírekről.²² Az iskola tízéves évfordulója alkalmából az Egri Híradóban közreadott cikksorozatban a szerző kendőzetlenül írt az indulást követő nehézségekről. Eszerint *„igen szomorú körülmény volt az, hogy a tanoncoknak csak mindig egy harmada jelent meg a tanórákon (...) Iskolánk második évében, habár tanoncaink erkölcsi szelidültek, mégis rakoncátlankodási hajlamuk teljes erővel tört ki, midőn az iskolát elhagyva, az utcára értek. Városi közönségünk nyugalma csak erélyes rendőri beavatkozás folytán lehetett megőrizni. (...) Az 1885-86. iskolai évben intézetünk fenállásának harmadik évét töltötte be már, mégis idegenkedéssel s könnyel viseltettek iránta iparosaink. A beiratkozások, valamint az iskolába való járás csak oly rendetlenül történt, mint az előző években: 327 belajstromozott tanoncz közül alig iratkozott be rendes időben 174 s évközben is oly hanyagul jártak, hogy a tantestület kitartó buzgalma s munkásságának volt köszönhető, hogy a kitűzött cél felé haladhattak (...)”*²³

A kezdeti nehézségek ellenére az iparostanonc-iskola a huszadik század közepéig fennállt és működött. 1911 februárjában a m. kir. kereskedelmi miniszter és a Technológiai Iparmúzeum Igazgatósága ingyenes építő-, cipész- és szabóipari tanfolyamok megtartását engedélyezte az intézmény számára.²⁴ Erre az időszakra azonban már egyre komolyabb gondot jelentett, hogy az iparostanonc-iskola nem rendelkezett saját épülettel, azon tanulóit pedig nem tudta elszállásolni, akiknek lakhatása szülőknél vagy valamely mesternél nem volt biztosítva. Ezeknek a tanulóknak segítséget jelentett, hogy az első világháború előtti években az Egri Katolikus Legényegylet székházában tanoncotthont létesítettek.²⁵

²¹ Csesznokné, 1989. 45–48., ill. <https://bgeger.hu/iskolatortenet/> 2023. 04. 08-i megtekintés.

²² Kleistenitz, 2018. 146–147.

²³ Egyház és iskola. Az egri ipariskola multja és jelene. (Folytatás.) (1893. 12. 16.) *Egri Híradó*, 3.

²⁴ Építő-, cipész- és szabóipari tanfolyam. (1911. 02. 15.) *Eger*, 4.

²⁵ Szecskó, 1992. 13.

Magán és civil kezdeményezések az iparostanonc-oktatás felkarolására

A céhes keretek visszafordíthatatlan bomlásával a különböző munkás-önsegélyező egyletek tevékenysége felértékelődött. A legkorábbi ilyen szerveződés a nyomdászok (saját céh híján) 1848-ban létrehozott Vándor- és Beteg Könyvnyomdászokat Segélyező Egylete volt.²⁶ Az egylet célja az állami szociálpolitika hiányát kívánta pótolni azzal, hogy a beteg, öreg nyomdászokat vagy haláluk esetén azok családjait támogatta anyagilag az egylet pénztárába befolyt dolgozói hozzájárulásokból. A hatvanas évek közepére jelentős anyagi többlettel rendelkeztek, amelyet kulturális és szabadidős programok szervezésére fordítottak, majd a segélyegylet keretein belül külön önképző egyesületet is létrehoztak, melyben szerepe volt az ekkor már Egerben élő és a hazai legényegyleti mozgalom felvirágoztatásában is jelentős szerepet játszó Tóth Istvánnak.²⁷

Tóth 1860 januárjában érkezett a városba Bartakovics Béla egri érsek egyik fő bizalmasának, Danielik Jánosnak a hívására. A Szent István Társulat által bérelt és a Líceum épületében működő érseki nyomda szakmai vezetésével bízták meg, azonban Danielik már első találkozásukkor világossá tette Tóth számára, hogy az egri legényegylet alapításában és működtetésében is számít rá. Tóth visszaemlékezésében Danielik „*az ő kedves és szellemes modorában kérdezé: veszek e magamnak időt Egerben a kath. legényegylettel úgy foglalkozni, mint ezt Pesten teszem? – mert, hozzá téve, a kath. legényegyletnek magasztos feladata van – egyházi és polgári! – a legény-egyletek hivatvák a socializmus ellen sikeresen küzdeni, azt legyőzni*”.²⁸

Egerbe érkezvén hamar barátságot kötött a legényegyleti mozgalmat egyházi körökben már régóta propagáló Zsendovics Józseffel, akivel közösen szervezték az egri egyletet. Az egri legényegylet szervezése során Zsendovics révén sikerült megnyerni Bartakovics érseket fővédnöknek, valamint több műhely iparosmesterét pártolónak. Ez utóbbiak saját tanoncaikat és segédeiket ösztönözték a belépésre, aminek köszönhetően az egylet tagsága hamar 150 főre duzzadt.²⁹ Ez a létszám az 1857-ben összeírt iparűzők több mint 10%-át jelentette.³⁰ A mozgalom végül 1860. szeptember 8-án kezdte meg hivatalosan működését az egri székesegyházban tartott ünnepélyes szentmisével. Az egylet titkári tisztségét 1868-ig Tóth látta el, aki a legényegylet keretein belül előadásokat tartott, szakmai és szabadidős programokat, iparkiállításokat szervezett, könyvtárat és olvasótermet alapított, valamint irodalmi sorozatot is szerkesztett „*Kath. Legényegyleti Olvasótár*” címen, mely

²⁶ Hitchins, 1995. 91., ill. https://www.oszk.hu/sites/default/files/virtualis_kiallitasok/mestersegek_emlekezete_cehek/konyvkoto-cehek.html 2023. 04. 08-i megtekintés

²⁷ Molnár, 2022a. 23–24.

²⁸ Tóth, 1890. 70.

²⁹ Cseh, 1862. 12., ill. Róvó, 1910. 8–9.

³⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1850-1857/?pg=218&layout=s&query=Eger 2023. 04. 08-i megtekintés

„oly olvasmány akar lenni, mely által főleg az iparüző ifjúság magának hasznos ismereteket szerezve, szabad óráiban lelket s szívet nemesítő mulatságot találjon”.³¹

A két számot megelőző folyóirat első füzetében a vallásos versek, imák és legényegyleti információkat tartalmazó hírek mellett a kézműipar történetéről, a kaucsuk felhasználásának különböző módjairól, illetve a hidraulikus nyomdagépek jellemzőiről is olvasható összefoglaló,³² míg a második füzetben egy-egy írás értekezett a fényképészetről és a repülésről.³³ Ezek kivételével mindkét füzetben a vallásos jellegű irodalom dominált, ami jellemző volt a Tóth által szerkesztett másik országos hírnévre szert tett folyóíratra, a Gutenberg című, első magyarországi nyomdász szaklapra is.³⁴

A legényegylet művelődési tevékenységében kezdetben a színházi előadások voltak leghangsúlyosabbak. Az egyletben alkalmazott korai drámapedagógia azonban inkább nevelési, mintsem oktatási célt szolgált. Ahogy az egylet első nagyobb jubileuma alkalmával a helyi sajtó megfogalmazta, „ha nem feledjük, hogy az iparüző fiatalságnak mily kevés alkalma van a társalgási modor elsajátítására, úgy csak örülnünk lehet, hogy a legényegylet, mint egy szerető atya, maga köré gyűjti a fiatalságot, azokat nemcsak a legszükségesebb tanulmányokkal ismerteti meg, hanem szavaltatok és színdarabok előadása által társalgási modorukat is fejleszti, s így őket e tekintetben is a jövő társadalmi életre mintegy előkészíti”.³⁵ Az egylet „hivatásukat felfogni képes tagjai” pedig 1866. november 4-re jótékonyági színelőadást szerveztek „az egyletben felállítandó rajztanárság megalapítására”.³⁶ Ennek köszönhetően közel 130 forintnyi összeg gyűlt össze, melyből 100 forintot „a tervezett rajztanári szék alaptőkéjéül” a helyi takarékpénztárban helyeztek el.³⁷

1871 februárjában a legényegylet választmánya arról döntött, hogy „azon iparosok és iparos-segéddek részére, kik az írást olvasást és számvetést vagy éppen nem vagy csak felületesen bírják s azt elsajátítani óhajtják,- a nem egyleti tagokat sem zárva ki ezen tantárgyak megtanulása végett tanfolyamot nyit, helyiségét e célra átengedi”.³⁸

Ezzel egy időben 1871 tavaszától vasárnap délutánonként ismeretterjesztő előadásokra is sor került az egyleti székházban. Az első két előadást Vochler Alajos lyceumi tanár tartotta, aki „néhány természettani fogalom értelmezése után értekezett a légről, annak áthatlansága, terjedékenysége, és súlyáról kísérletekkel”.³⁹ Vochler légnomással kapcsolatos előadásai után Sivampel József képezdei tanár tartott előadást embertanból, akinek előadását „szép kivitelű

³¹ Vegyes hírek. (Uj irodalmi vállalat). (1864. 03. 10.) *Eger*, 79., ill. Molnár, 2022a. 25.

³² Tóth, 1864. 17–40; 44–46; 63–68.

³³ Tóth, 1866. 138–143.; 156–157.

³⁴ Bővebben: Szecskó, 1982.

³⁵ Eger, szept. 11.1872. (1872. 09. 19.) *Eger*, 301.

³⁶ Vegyes hírek. ** (1864. 11. 01.) *Eger*, 367.

³⁷ Vegyes hírek (Kimutatás) (1866. 11. 15) *Eger*, 382.

³⁸ HU-MNL-HVL-X-203.1.k. 171–172.

³⁹ Városi és megyei hírek. Az egri kath. legényegylet helyiségében, (1871. 03. 09.) *Eger*, 77., ill. Városi és megyei hírek. Az egri kath. legényegylet helyiségében, (1871. 03. 16.) *Eger*, 85.

és *„czélszerű ábrák”* tették befogadhatóvá a közönség számára.⁴⁰ Sivampel következő előadásában az emberi gyomor működését és az emésztés folyamatát ismertette,⁴¹ 1874–1875 telén pedig többször adott elő a *„méter-mértékek”* tárgyában,⁴² mivel hosszas előkészületek után 1874 áprilisától törvényileg kezdték előírni az egységes méret- és súlyrendszert a magyarországi ipar és kereskedelem szereplőinek.⁴³

Az ismeretterjesztő és alapkészségek elsajátítását célzó tanfolyamok gyakoribbá válásában szerepet játszhatott az is, hogy 1870-ben Parizsa (néhol Parizza) János elemi iskolai tanító vette át a titkári tisztséget Tóth Istvántól,⁴⁴ aki a legényegylet titkárainak egyleti székházban biztosított kisebb lakosztályban a nyári szünet alatt korrepetálást is vállalt.⁴⁵

Az 1870-es évek derekára azonban Egerbe is begyűrűzött a gazdasági válság,⁴⁶ aminek köszönhetően az egri iparostársadalom tovább deklasszálódott, a legényegylet pedig folyamatos anyagi gondokkal küszködött, így nem tudta ellátni oktatási és képzési feladatait. Az egylet azonban törekedett, hogy legalább a szakoktatás terén aktív maradjon, így a tanoncok munkáit bemutató iparkiállítások kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de rendre megrendezésre kerültek.⁴⁷

A népművelés és szakoktatás helyett azonban rendszeresek voltak továbbra is a színelőadások, bálók és táncmulatságok, melyek belépődíjai fedezték az egyleti székház fenntartását, és melyek ekkorra már a szélesebb városi polgárság kedvelt programjai is voltak. Rendszeresen adták ki más civil programok számára az egyleti székház termeit is. Szintén nagy népszerűségnek örvendtek a különböző majálisok, melyeknek ugyan elengedhetetlen része volt a szabadterei szentmise, azonban minden bizonnyal egyes lumpen elemeknek is szórakozási lehetőséget jelentet, mivel egy ilyen alkalmával a szervezőbizottság külön kérte a tisztelt közönség valamennyi tagját, „hogya a kellemetlenség kikerülése végett, löfegyvereit otthonn hagyni szíveskedjék”.⁴⁸

Később azonban ezek a kirándulások is kimerültek.⁴⁹ Valamennyi program hiányát az egylet színelőadásokkal próbálta pótolni, így programkínálata az 1880-as évek végére a városi közönség számára is unalmas lett. A helyi sajtó is úgy vélekedett, hogy a város

⁴⁰ Városi és megyei hírek. (1871. 03. 23.) *Eger*, 93.

⁴¹ Városi és megyei hírek. Az egri kath. legényegyletben. (1871. 03. 30.) *Eger*, 101.

⁴² HU-MNL-HVL-X-203.1.k. 207.

⁴³ „Az 1874. évi VIII. törvénycikk a métermérték behozataláról” című törvény bevezetésével a méter és a kilogramm az egyedül és kizárólagosan törvényes mértékegységek lettek. Egy évvel később Magyarország aláírta az ún. nemzetközi méteregyezményt. Bővebben: Ádám, 2019. 6.

⁴⁴ Szecskó, 1992. 20.

⁴⁵ Városi és megyei hírek. Felhívás! (1871. 07. 27.) *Eger*, 237.

⁴⁶ A válság komplex jellegéről lásd: Kövér, 1986.

⁴⁷ 1877-ben többek között az egri általános ipartársulattal közösen szervezték meg a helyi iparkiállítást. Lásd: Hírfüzér. (Az ipar-, mű- és terménykiállítás). (1877. 03. 29.) *Eger*, 100–101.

⁴⁸ Hírfüzér. (Előleges figyelmeztetés.) (1876. 06. 15.) *Eger*, 189.

⁴⁹ Hírfüzér. Tárkány kies fekvésű. (1881. 07. 21.) *Eger*, 321.

polgárai „*kath. legényegyletünk tagjaitól szivesebben látnánk egy »munkakiállítást«, (...) vagy ha már éppen más művészetnek is áldozni akarnak; legfőlebb egy »dal- és szavalati estélyt«, mi bizonyára művelődési tekintetben is több haszonnal járna, mint egy, a legjobb akarat s ügyekezett mellett is balsikerű színi produkció, mi iparúzéssel foglalkozó fiatalainknak se hajlamaikhoz, se képességökhöz, se műveltségi viszonyaikhoz nem kvadrál, s melynek, a bőséges anyagi eredményen kívül, az iparos ifjakra nézve sem morális, sem kulturális hasznát nem bírjuk belátni.*”⁵⁰

Az 1870-es években berobbanó gazdasági és annak nyomán elhúzódo társadalmi válság radikalizálta az iparosok egy részét. Az 1871-es Párizsi Kommün nemzetközi visszhangja, a céhes ipart felváltó piacgazdaság és a rögtön annak nyomába eredő pénzügyi és gazdasági válságok együttesen kedveztek a legényegylet vallásos jellegével szembehelyezkedő szocialista mozgalmaknak. Szabó Sándor vezetésével az 1890-es évek elejéig az Általános Munkás-Betegsegélyző és Rokkant Pénztár Egri Előhelye két-háromszáz fős tagságával a legényegylet, valamint az egykori legényegyleti, de azóta felnőtté érett tagokat összefogó Keresztény Iparoskör mellett volt a harmadik meghatározó munkásegylet Egerben. A vallásos alapon szerveződő csoportokkal szemben a rokkant pénztár helyi csoportja elsősorban a különböző szociális reformok és a választójog kiterjesztése mellett szólalt fel, azonban tevékenységében nem volt hangsúlyos a közoktatási és közművelődési viszonyok javítása.

1890 decemberében a II. Internacionálé tömegpártok alakítását sürgető határozatára végül megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, melynek oktatáspolitikájában a leghangsúlyosabb elem a munkások művelődési viszonyainak javítása (elsősorban a sajtó, könyvtárak és ismeretterjesztő előadások révén), valamint a közoktatás felekezeti jellegének megszüntetése, azaz az egyházi iskolák államosítása volt. Mivel Egerben az oktatási és közművelődési intézmények döntő része, valamint a legjelentősebbnek számító érseki lyceumi nyomda is egyházi kézben volt, így deklaráltan szocialista jellegű, továbbá az országos párt- és szakszervezeti hálózatba betagozódó csoportosulások csak a századforduló éveiben jelentek meg. Érdekes módon az ilyen jellegű kezdeményezések egyik legfőbb szervezője az érsekség nyomdájában 1898-tól teljes állásban dolgozó Vályi István volt.

Vályinak és nyomdász társainak köszönhető a szakegyleti és a szociáldemokrata mozgalom elindítása is Egerben. A szakszervezetek elődjének tekinthető szakegyletekre elsősorban a gazdasági érdekvédelem és a munkakörülmények javításért való küzdelem volt jellemző, azonban a századforduló éveire egyre jobban összefonódtak az MSZDP-vel is, így a belső frakcióharcok és a rendre leváló szakadár irányzatok ellenére tömegpárttá terebélyesedő munkáspártnak szervezett tömegbázisát jelentették. Kis túlzással azt is lehetne mondani, hogy aki szakszervezeti tag volt, az következetesen párttag is volt.⁵¹ Mindezeket túl több

⁵⁰ Különfélék. Jótékony célú műkedvelői színi előadás. (1887. 10. 04.) Eger, 317.

⁵¹ Kozáry, 1999. 65.

viszsaemlékezés is tanúskodik arról, hogy mind a szakegyletek, mint az MSZDP helyi szervezetei rendelkeztek kisebb-nagyobb könyvtárakkal (értsd: pár darabos könyvgyűjteményekkel), melyekben a korszak kedvencei és szociálisan érzékenyebb szépirodalma (Zola, Dickens, Tolsztoj művei) mellett komolyabb elméleti művek is hozzáférhetőek voltak.⁵²

A munkáskultúra eme elsőszámú vidéki színtereit a budapesti központokkal elsősorban az írott sajtó kötötte össze. Az MSZDP hivatalos lapja, a Népszava egyre jobban terebélyesedő olvasóbázisának köszönhetően 1905-től napilapként jelent meg, 1910-ben pedig már közel harmincezren fizettek elő rá, melyből (egyes kutatók szerint) nagyjából hatszázan Heves megyében éltek.⁵³

A szociáldemokrata vagy azzal szoros kapcsolatban lévő szakmai szervezeteknek a vallási alapon szerveződő munkásmozgalommal szemben nem volt saját székháza, mely politikai vagy kulturális programjaiknak színhelyül szolgálhatott volna. Közel egy évtizedes erőgyűjtést követően 1910 nyarán az egri Diófakút utcában megnyílt az első egri munkásotthon, mely folyamatos anyagi gondjai ellenére az első világháború kitöréséig üzemelt. Az itteni tevékenységre is elsősorban közéleti és politikai előadások, valamint táncmulatságok szervezése volt jellemző. A helyi értelmiség döntő része idegenkedett a főként ipari és mezőgazdasági alkalmazottakból álló szociáldemokrata tábortól, így kicsi volt annak a lehetősége, hogy helyi tudósok vagy szakemberek adjanak elő.⁵⁴ A szociáldemokraták táborán belül pedig alig akadt olyan,⁵⁵ aki ezeknek a követelményeknek eleget tudott volna tenni.⁵⁶

⁵² Varga, 1976. 246.

⁵³ Uo. 245.

⁵⁴ Voltak azonban kivételek. Az 1911-i évi pünkösdi alkalmával az egri nyomdászok nyomtatványkiállítást rendeztek a városháza nagytermében, melynek keretein belül Huttkay Lipót jogakadémiai tanár, az Egri Főegyházmegye magas rangú papja is előadást tartott a líceumi könyvtár nevezetességeiről, lásd: Kelemen, 1947c. Huttkay egyébként egyáltalán nem állt távol a baloldali mozgalmaktól. Az érseki jogakadémián a „szocializmus elmélete” címmel tartott előadásokat, a két világháború között pedig – miután a papi rendből kiugrott – Miskolcon lett képviselőjelölt a szociáldemokrata párt színeiben.

⁵⁵ Egyes források a Vályi mellett szintén vezető szerepet játszó nyomdásznak, Fischer Manónak a műveltségét emelik ki. Kelemen Bertalan szerint az első világháború előtt „ez a »filozófus« volt az első és utolsó Mecénása az egri munkásmozgalomnak. Még ekkor »csak« Comte pozitívizmusánál tartott. De csakhamar a »Társadalmi szerződés«-en át Tolstoj követője lett. Spártai egyszerűségben élt, fűtetlen szobában lakott. Még az ablakokat is leeresztette. A különböző »rendszerek« későbbi években ártalmára voltak s mint »különc« volt ismeretes.” Kelemen, 1947b. Meg lehetne említeni a gimnáziumot, majd jogakadémiát végzett Kolacskovszky Lajost is, akinek saját bevallása szerint gimnazista korában Darwin „A fajok eredete” című könyve volt kedvenc olvasmánya, Marx Tőkével pedig az érseki jogakadémia falain belül ismerkedett meg. Kolacskovszky azonban ekkor még a Nagy György-féle Köztársasági Párt köréhez tartozott, nézetei csak az első világháborút követően radikalizálódtak és fordultak a szocializmus felé. Lásd: Molnár, 2022b. 267–274. Meghökkenítő módon az egri baloldali munkásmozgalom legnagyobb tudományos hírnévre szert tévő alakja a vasgyári munkásból nemzetközileg elismert barlangkutatóvá váló Dancza János volt, aki azonban csak az első világháború éveiben érkezik Egerbe. HU-MNL-HVL-XXXV.45.2. „Dancza János egri lakos, lakatos visszaemlékezése, önéletrajza. 1961”.

⁵⁶ 1911 februárjában az MSZDP vezetése az ún. katonatörvények elleni tiltakozás gyanánt akart vidéki városokban tüntetéseket szervezni. Vályi István egyik fennmaradt levelének tanúsága szerint vállalta a tüntetés megszervezését, de csak abban az esetben, ha „Pestről egy jó előadót” kapnak, amit azonban a pártvezetés elutasított. HU-PIL 658.f.6.cs.33.őe. 1; 3. A szociáldemokraták következő nyilvános gyűlésére így csak

A munkásotthonnal kapcsolatos események tanúja, Kelemen Bertalan szerint „*vasárnaponként zsúfolva voltak a helyiségek. Ilyenkor történtek a szakmai befizetések, elszámolások, könyvek kiadása. Köznap este a különböző vezetőségi ülések, szakmai értekezletek. (...) Az Otthon nagyterme szűknek bizonyult. Jobb idő esetén az udvaron táncolt ugyan a fiatalság, de szeles, vagy esős idő alkalmával mozogni sem lehetett.*”⁵⁷ Kelemen visszaemlékezésében nem konkretizálja az otthon programkínálatát, de azt is elismeri, hogy annak fenntartása szervezetlen, kaotikus volt: „*Majd minden vasárnap este műsoros előadás, táncmulatság (volt-M.D.) az »Otthon javára«. Hogy a jövedelem fokozódjon, italmérési engedélyt kértek, büffét állítottak fel s mindezt »házilag« kezelték. (...) Kellő szakértelem hiányában nem sok haszonnal járt. A maradvány bor a másik vasárnapig ecetes ízű lett. Ételféléből is volt fölösleg, ami aztán csak kárba veszett. (...) Hogy a maradvány bor meg ne romoljon, a hét első napjaira különböző címeken »értekezletek« hívtak össze azzal a céllal, hogy a megjelentek azt majd »hosszúlépés« alakjában elfogyasztják. (...) Mindez csak olaj volt a tűzre. Már eddig is sokan kifogásolták az Otthonnak a korcsmai színvonalra való leromlását.*”⁵⁸

A szociáldemokrata mozgalom felfutásával és a munkásotthon létrejöttével szinte egy időben az egri legényegylet is aktivizálta magát. A századfordulótól dr. Nagy János tevékenysége nyomán az egylet fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából a korabeli Mecset téren álló székház 1910 őszére egy új emelettel bővült, melyre elsősorban azért volt szükség, hogy a szociáldemokrata eszméktől fenyegetett iparos ifjaknak otthona legyen.⁵⁹ A kibővített székház megnyitását követően cipésztanfolyam indult a legényegylet szervezésében, majd Nagy János az 1911. október 1-jén tartott választmányi gyűlésén jelentette be, hogy a tél folyamán egy munkásgimnázium létesítését vette tervbe.⁶⁰ Ennek érdekében alapította meg nem sokkal később az Uránia Magyar Tudományos Egyesület Egri Fiókját, mely a munkásgimnázium létrehozása céljából külön bizottságot is megválasztott. A munkásgimnáziumnak a középfokú I. évfolyama 1911. október 24-én meg is kezdte működését 35 tanulóval.⁶¹ Az intézmény elindulásához szükséges mintegy 1100 korona költségből 800-

a nyáron került sor, ahová Farkas Ignácot küldte a pártvezetés, azonban az Eger című konzervatív helyi lap szerint mindössze nyolcvan ember volt csak jelen. Hírek. Népgyűlés (1911. 06. 14.) Eger, 2.

⁵⁷ Kelemen, 1947c.

⁵⁸ Kelemen, 1947d.

⁵⁹ Szecsó, 1992. 12–13. Rovó, 1910. 56–58.

⁶⁰ HU-MNL HML X-203.1. k. 235-236.

⁶¹ „Bizottság tagjai: Alpáry Lajos királyi- illetve Vencell Ede egyházmegyei tanfelügyelők, illetve Vadász Lajos állami elemi iskolai igazgató, Lipcsei Péter közjegyző valamint Nagy János. Igazgatósági tagok: Mátrai Rudolf csisz. r. főgimnáziumi tanár, aki egyszersmind igazgatója a munkásgimnáziumnak, Mlinkó István, Grónay Andor, Csepreghy Gyula és Kelemen Lajos. A tárgyak előadására vállalkoztak: Lányi Kornél (természetrájsz), Baranyó Ernő mérés- és m. rajz, Bánhidny Ödön (szám-), Czunya Sándor (német), Schifff Péter dr. (történelem) és Benkóczy Emil (földrajz). A könyvviteli tanszék ellátására még nincs megállapodás.” A munkásgimnázium megalakulása (1911. 10. 26.) *Hevesvármegyei Hírlap*, 2.

at az egri érsek és az egri főképtalan biztosított.⁶² Az alispáni jelentés szerint a következő év márciusára már 58-an iratkoztak be a gimnáziumba, de „*ezek egyrésze azonban- az ipari munkánál alkalmazott segédszemélyzet ismeretes nagy hullámmzása következtében- kimaradt, úgy, hogy egy-egy előadásra átlag 22 hallgató jutott*”.⁶³ Az év végi vizsgákat 11 tanuló tette le sikerrel, így mindezeket figyelembe véve az egri munkásgimnázium az ország többi ilyen jellegű intézményének viszonylatában átlagon felül teljesített.⁶⁴ Az ígéretes kezdet ellenére az 1912. évről írt alispáni jelentés viszont már arról számolt be, hogy „*az egri iparos- és munkásifúság erkölcsi nemesítését és szakismeretekkel való ellátását célzó Uránia-munkásgimnázium sem folytathatta – kellő számú jelentkező hiányában- az előző évben megkezdett működését*”.⁶⁵

Végül érdemes kiemelni, hogy a századforduló éveire Eger minőségi, helyi pedagógiai sajtóval is rendelkezett. A baloldali munkásmozgalom jelentős alakjának, Kolacskovszky Lajosnak az apja, Kolacskovszky János elhivatott néptanítóként került Egerbe, ahol hamar a városi értelmiség egyik számontartott alakja lett, reformpedagógiai nézeteit pedig előszeregettel hirdette, elsősorban a sajtó hasábjain. 1896-ban megalapította, majd szerkesztette a Heves Megyei Tanügy című pedagógiai lapot, melynek 1900-tól tulajdonosa is lett. Cikkeit mint a Hevesmegyei Általános Tanítóegylet egri járáskörének elnöke tette közzé.⁶⁶ A lap egy bő évtizeden keresztül párhuzamosan jelent meg egy másik tanítói mozgalom, az Egri Főegyházmegyei Római Katolikus Néptanító Egylet közlönyével, a Népiskolai Tanüggyel.⁶⁷ Szintén ekkor kezdte meg működését a Kolacskovszky János kezdeményezésére alapított Egri Általános Iparos-ifúság Olvasóköre is.⁶⁸ Ugyan a különböző egyesületek és sajtótermékek közötti éles polémiákról nem tudunk, megnyilatkozásaikban mégis tetten érhető a katolikus reneszánszból táplálkozó valláserkölcsi, valamint a modernitás által ösztönzött progresszív pedagógia és világnézet közötti különbség.⁶⁹

⁶² Az egri munkásgimnázium (1912. 04. 27.) *Népiskolai Tanügy*, 135.

⁶³ „Hevesvármegye közoktatásügye – Alispáni jelentés az 1911. évről. III. 3. Iparos- és kereskedőtanonciskolák” (1912. 11. 15.) *Hevesmegyei Tanügy*, 123.

⁶⁴ Uo., ill. Hírek. Tudást az iparosnak. (1912. 03. 30.) *Népiskolai Tanügy*, 103.

⁶⁵ „Hevesvármegye közoktatásügye. Alispáni jelentés az 1912. évről. - III.” (1913. 12. 15.) *Hevesmegyei Tanügy*, 146–147.

⁶⁶ Borovszky, 382.

⁶⁷ Heves megyei sajtóbibliográfia, 1838–1970. A Heves Megyei Könyvtár füzetei 26. Szerk. Nagy Józsefné. Eger, 1972. 23., 49.

⁶⁸ Borovszky, 110.; 382

⁶⁹ A városban működő alábbi szakmai és társadalmi fórumok közötti konfliktusmentes viszony abból is következett, hogy kortársai szerint Kolacskovszky Jánost „ritka elmeéllal áldotta meg a természet; tanúskodhatnak erről az egyesületi gyűléseken előadott indítványai, hozzászólásai, szakvitái melyekkel mindig eltalálta a helyes irányt. Írásmunkáit világosság, tervszerűség, nagy átgondoltság jellemzi; írtózott a személyeskedő hangtól, s azért mindig tárgyilagos, komoly tudott maradni.” Kolacskovszky János (Dr. Kalovits Alajos nekrológja). (1918. 12. 15.) Heves Megyei Tanügy, 1.

Irodalom

- Ádám József (2019): Az egységes mértékegységrendszer kialakítása, fenntartása és továbbfejlesztése. *Geodézia és kartográfia*, **71.** 3. sz. 4–15.
<https://doi.org/10.30921/GK.71.2019.3.1>
- A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/
- Borovszky Samu (é. n., szerk.): *Magyarország városai és vármegyéi. Heves Vármegye*. Országos Monográfia Társaság: Budapest.
- Cseh János (1862): *Az Egri Kath. Legényegylet működése, 1860.dik év sept. 8-án tartott ünnepélyes megnyitásától 1861.-ik év végéig*. Kézirat: Eger.
- Csesznokné Kukucska Katalin (1989): Adalékok az iparos és kereskedő inasiskola történetéhez Egerben a dualizmus korában. In: *Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 19. köt.). Tanulmányok a történettudomány köréből = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae.* **19.** 45–53.
- Demeter Gábor (2004): A dualizmus kori Eger lassú népességnövekedésének demográfiai hátteréről. In: *Acta geographica ac geologica et meteorologica Debrecina*, **35.** 181–196.
- Dobszay Tamás (2003): A művelődés és a műveltség polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó: Budapest. 154–190.
- Dóka Klára (1979): *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872)*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Hitchins, Keith (1995): Önszegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között. *Esély*, **6.** 3. sz. 89–110.
- Kelemen Bertalan (1947. 04. 13.): Régi dolgok I. *Igazság*, **4.** 3.
- Kelemen Bertalan (1947. 05. 07.): Régi dolgok VI. *Igazság*, **4.** 2.
- Kelemen Bertalan (1947. 05. 25.): Régi dolgok XI. *Igazság*, **4.** 2.
- Kelemen Bertalan (1947. 05. 28.): Régi dolgok XII. *Igazság*, **4.** 2.
- Kleitenitz Tibor (2018): Az Egri Főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezeréves Egri Egyházmegye történetéből*. Egri Érseki Gyűjtemény kiadványai I. Érseki Vagyonkezelő Központ: Eger. 139–152.
- Kövér György (1986): *1873. Egy krach anatómiája*. Kozmosz Kiadó: Budapest.
- Kozáry Andrea (1999): Az egylettől a párt megalakításáig (1868–1890). In: Varga Lajos (szerk.): *A szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó: Budapest. 13–40.
- Molnár Dávid (2022a): A konzervatív munkásmozgalom kialakulása és korai időszaka Egerben 1860 és 1890 között. Tóth István tevékenysége. In: Molnár Dávid – Pap Péter István (szerk.): *Konferenciák, műhelybeszélgetések XIX. – Doktorandusz hallgatók X. konferenciájának tanulmányai*. Líceum Kiadó: Eger. 15–36.
<https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.19.2022.15>

- Molnár Dávid (2022b) „Inkább, persze érzésből” – adalékok Kolacskovszky Lajos pályaképehez és szocializmushoz fűződő viszonyához. In: Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián (szerk.): Régióink története (3). – *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. Líceum Kiadó: Eger. 267–283. <https://doi.org/10.46403/Akozigtortvalt.2022.267>
- Nagy Péter Tibor (2000): Iparos-tanonc oktatáspolitikája az irányított gazdaság születésének évtizedeiben. *Magyar Pedagógia*, **100**. 1. sz. 79–96.
- Nagy Péter Tibor (2003): Iparos-tanonciskola és a helyi társadalom. In: Sasfi Csaba (szerk.) *A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18–20. században* – A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 10., jubileumi konferenciájának előadásai. Salgótarján, 1996. augusztus 22–23. – Rendi társadalom, polgári társadalom 10. – Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 41. Hajnal István Kör – Nógrád Megyei Levéltár – Budapest Főváros Levéltára: Salgótarján–Budapest. 307–316.
- Nemes Lajos (2001): *Eger város önkormányzata 1687–1848* – Tanulmányok Heves megye történetéből 16. Heves Megyei Levéltár: Eger.
- Nemes Lajos (2007): Az egri hóstyák kialakulása és története. In: Guszmanné Nagy Ágnes – Miskolczi László – Petercsák Tivadar (szerk.): *Az egri hóstyák*. Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala: Eger. 18–34.
- Róvó Lajos (1910): *Az Egri Katolikus Legényegyesület első ötven éve 1860-1910*. Kiadó nélkül: Eger.
- Sugár István (1987): Pyrker János László érsek és Eger városa. In: Hölvényi György (szerk.): *Pyrker János emlékkönyv*. Eger. 91–155.
- Szecsó Károly (1982): A „Gutenberg” az első munkás szaklap Magyarországon (1865–67). *Magyar Könyvszemle*, **98**. 2. sz. 163–169.
- Szecsó Károly (1992): *Az Egri Katolikus Legényegyesület története (1860–1951)* – Tanulmányok Heves megye történetéből 12. Heves Megyei Levéltár: Eger.
- Tóth István (1864, szerk.): *Kath. Legényegyleti Olvasótár*. Első füzet. Érseki Lyc. Könyv- és Könyomdája: Eger.
- Tóth István (1866, szerk.): *Kath. Legényegyleti Olvasótár*. Második füzet. Érseki Lyc. Könyv- és Könyomdája: Eger.
- Tóth István (1890): *Kath. Legényegyleti emlékeim 1850–1890*. Kézirat. Érseki Lyceumi Nyomda: Eger.
- Varga László (1976): A sajtó, a könyvtárak és az olvasás szerepe a Heves megyei munkásmozgalomban. *Magyar Könyvszemle*, **92**. 3. sz. 244–255.